บทที่ 3
ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยในหัวเรื่องความเคลื่อนไหวทางศาสนาของขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือนี้ได้ใช้แนวคิดทฤษฎีและวิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาและผสมผสานกับแนวการศึกษาแบบประวัติศาสตร์ (Historical Approach) การวิจัยนี้จึงเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยได้เลือกเอาขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือจำนวน 3 แห่งได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล การรวบรวมข้อมูลใช้เครื่องมือ คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างและการศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจะทำการวิเคราะห์ตีความหมายด้วยกระบวนการที่มีปฏิสัมพันธ์โต้ตอบกันไปมาระหว่างแนวคิดและทฤษฎีกับข้อมูลภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น ตลอดจนมีการนำเสนอรายงานวิจัยแบบพรรณาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยที่ตั้งไว้ ซึ่งมีขั้นตอนดำเนินงานดังต่อไปนี้คือ

การเตรียมตัวของผู้วิจัย

1. ก่อนเข้าสู่ชุมชนที่สนใจจะดำเนินการศึกษาตามกระบวนการและขั้นตอนตามระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจะต้องสร้างความพร้อมทางวิชาการของตนเองในเบื้องต้นโดยการศึกษาข้อมูลเอกสาร 2 ประเภทคือ เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ สิ่งพิมพ์หรือบันทึกข้อเขียนของขบวนการธรรมทายาท ชมรมพุทธศาสตร์และสำนักธรรมกาย เช่น วารสารกัลยาณมิตรของสำนักธรรมกาย เป็นต้น ส่วนเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่บทความทางวิชาการ หนังสือ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ซึ่งสามารถหาได้จากแหล่งข้อมูลตามสถาบันอุดมศึกษาศึกษาต่างๆได้แก่ สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันเพื่อการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยพายัพ สถาบันวิทยบริการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดขบวนการธรรมทายาทมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อเป็นแนวทางในการวิจัย รวมทั้งพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนะกับผู้มีประสบการณ์และปรึกษาขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ให้เข้าใจในเบื้องต้นเสียก่อน นอกจากนี้ผู้วิจัยต้องอ่านหนังสือวิชาการที่ว่าด้วยแนวคิดและทฤษฎีต่างๆที่มาใช้เป็นกรอบหรือแนวทางศึกษาปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาอยู่ให้เข้าใจ

อย่างถ่องแท้เสียก่อน ซึ่งเป็นการยากไม่น้อยสำหรับความเข้าใจแนวคิดและทฤษฎีที่ผู้วิจัยสนใจอยู่ เนื่องจากหนังสือส่วนใหญ่เป็นภาษาต่างประเทศและผู้วิจัยมีความสามารถในการอ่านภาษาอังกฤษที่เป็นวิชาการประกอบกับพื้นฐานแนวคิดและทฤษฎีของผู้วิจัยยังจำกัดอยู่เป็นอันมาก

2. การเตรียมความพร้อมในการเข้าไปศึกษาชุมชนที่ผู้วิจัยสนใจนั้น ได้แก่ กลุ่มนักศึกษาขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือคือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ โดยมีการเตรียมอุปกรณ์และเครื่องมือต่างๆที่ใช้ในการศึกษาวิจัยได้แก่ สมุดสำหรับการจดบันทึกข้อมูล กระดาษสำหรับการบันทึกข้อความที่มีเส้นบรรทัดเพื่อใช้สำหรับบันทึกว่า สัมภาษณ์ สังเกตใคร กิจกรรมอะไร เมื่อใด ประเด็นอะไร พร้อมทั้งเขียนหมายเลขกำกับไว้ เพื่อใช้อ้างอิงในขั้นตอนของการแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่ต่อไป ในขั้นแรกนี้จะเป็นการบันทึกประจำวันที่มีข้อมูลปะปนกันทุกประเด็นที่พบเห็นหรือสังเกตเห็นจากกลุ่มนักศึกษาของขบวนการธรรมทายาทขณะที่เข้าไปเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์ ในขั้นที่สองนั้นข้อมูลจะเป็นหมวดหมู่มากขึ้นโดยผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลที่เป็นประเด็นเดียวกันมาไว้ด้วยกัน จากนั้นเป็นขั้นตอนที่สามจะเป็นการวิเคราะห์โดยนำเอาข้อมูลดังกล่าวมาเรียบเรียงเป็นภาษาของผู้วิจัยและหาความเชื่อมโยงกันระหว่างข้อมูลภาคสนามนี้กับแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่ศึกษามาเพื่อตีความปรากฏการณ์ดังกล่าวพร้อมกันไปด้วย

3. กำหนดกลุ่มเป้าหมายจากผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ นักศึกษาที่เป็นสมาชิกอดีตและปัจจุบันของขบวนการธรรมทายาทหรือชมรมพุทธศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือทั้ง 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ จำนวนแห่งละ 5 คน ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องกับนักศึกษาในขบวนการธรรมทายาทนี้ เช่น กลุ่มนักศึกษาของชมรมพุทธศิลป์ กลุ่มนักศึกษาธรรมทายาทที่ได้สำเร็จการศึกษาไปแล้ว กลุ่มนักศึกษาในสโมสรนักศึกษาและชมรมต่างๆในสถาบันอุดมศึกษาเหล่านั้น ตลอดจนแกนนำของสมาชิกผู้ศรัทธาความเชื่อทางศาสนาของสำนักธรรมกายในจังหวัดเชียงใหม่ แลคณะสงฆ์ของสำนักธรรมกายจำนวนหนึ่งซึ่งมาประจำอยู่ ณ ธุดงคสถานล้านนา อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

การเข้าสู่ภาคสนามและเก็บรวบรวมข้อมูล

การเข้าสู่ภาคสนามอย่างถูกต้องควรมีการกำหนดบทบาทที่เหมาะสมของนักวิจัยที่อยู่ในสนามและสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจให้เกิดกับชุมชนที่ได้เข้าไปร่วมทำการศึกษาเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำเนินการวิจัยในขั้นต่อๆไป โดยผู้วิจัยได้วางแผนในการดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. การสร้างความสัมพันธ์

ผู้วิจัยคิดว่าความสัมพันธ์คุ้นเคยและไว้เนื้อเชื่อใจกับคนในชุมชนเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลและข้อเท็จจริงที่เจาะลึกไม่บิดเบือนความจริงและน่าเชื่อถือมากที่สุด ผู้วิจัยจึงได้ให้ความสำคัญในขั้นตอนของการสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยนี้อย่างมาก ในการเข้าไปสู่ชุมชนของกลุ่มนักศึกษาที่เป็นสมาชิกของขบวนการธรรมทายาทหรือชมรมพุทธศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือทั้ง 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ผู้วิจัยจะแนะนำตัวว่าเป็นอดีตรุ่นพี่ชมรมพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งทำให้นักศึกษาธรรมทายาทส่วนใหญ่ไว้ใจโดยไม่ต้องอธิบายมากนัก แต่ผู้วิจัยมีความเหินห่างจากกิจกรรมนักศึกษาไปเป็นเวลานานหลังจากสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีกว่า 5 ปี ทำให้ต้องเริ่มมาต้องความคุ้นเคยกับนักศึกษาธรรมทายาทกลุ่มนี้ขึ้นใหม่อีกครั้ง

โดยเฉพาะกลุ่มนักศึกษาธรรมทายาทในมหาวิทยาลัยแม่โจ้และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ เพราะส่วนใหญ่ไม่รู้จักกับผู้วิจัยมาก่อนเลยและในช่วงเวลานั้นได้เกิดกรณีวิกฤตการณ์กรณีธรรมกายที่สื่อมวลชนเข้ามาหาข่าวและตรวจสอบพฤติกรรมของสำนักธรรมกาย ทำให้การสร้างความคุ้นเคยในระยะแรกและการแสวงหาข้อมูลต่างๆจากในกลุ่มนักศึกษาธรรมทายาทและเครือข่ายกัลยาณมิตรในจังหวัดเชียงใหม่มีความระมัดระวังมากขึ้น ผู้วิจัยจึงพยายามบอกว่าสนใจเฉพาะกรณีของนักศึกษาธรรมทายาทเท่านั้น โดยจะต้องการสร้างงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ให้กับชมรมพุทธศาสตร์จึงทำให้เกิดความสะดวกและไว้เนื้อเชื่อใจมากขึ้นสำหรับการหาข้อมูลในระดับหนึ่ง การสร้างความสัมพันธ์ของผู้วิจัยกับกลุ่มนักศึกษาธรรมทายาทได้ดำเนินไปพร้อมกับกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลพร้อมกันไปด้วย แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีโอกาสสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มเป้าหมายดังกล่าวได้ไม่มากนัก เนื่องจากมีเวลาที่จำกัดและโอกาสที่พบปะกันมักจะเป็นช่วงเย็นของวันเสาร์เท่านั้นเพราะสมาชิกของขบวนการธรรมทายาทส่วนใหญ่มักจะมีเวลาว่างสำหรับการมาปฏิบัติธรรมที่ห้องปฏิบัติธรรมของชมรมพุทธศาสตร์ในวันดังกล่าว

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลผู้วิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ในเบื้องต้นผู้วิจัยจะอ่านเอกสารทางวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และสิ่งพิมพ์อื่นๆของสำนักธรรมกาย เช่น วารสารกัลยาณมิตร เพื่อให้มีข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสำนักธรรมกายและขบวนการธรรมทายาทหรือชมรมพุทธศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนืออย่างสังเขประดับหนึ่งก่อน ตลอดจนการอ่านและทำความเข้าใจแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมนี้เพื่อให้ได้กรอบแนวคิดที่จะใช้เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูล นอกจากนั้นจะเข้าไปศึกษาในภาคสนามกับกลุ่มเป้าหมายอื่นๆได้แก่

ขบวนการธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือทั้ง 3 แห่งและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆตลอดจนแกนนำกลุ่มผู้ศรัทธาของสำนักธรรมกายในจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้เครื่องมือที่กำหนดไว้ข้างต้น อาทิเช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสนทนากลุ่ม การบันทึกข้อมูลภาคสนาม เป็นต้น

2.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ทำการสังเกตจากบริบทที่ตั้งของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ และบริเวณห้องปฏิบัติธรรมของชมรมพุทธศาสตร์หรือกลุ่มธรรมทายาทในสถาบันอุดมศึกษานั้นๆ และสังเกตพฤติกรรมของกลุ่มนักศึกษาที่เป็นสมาชิกของขบวนการธรรมทายาท ซึ่งแสดงออกผ่านกิจกรรมต่างๆในการรวมกลุ่มกันภายในห้องปฏิบัติธรรมและพื้นที่ดำเนินกิจกรรม โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและเข้าไปร่วมทำกิจกรรมที่ขบวนการธรรมทายาทของทั้ง 3 แห่งนี้จัดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการสังเกตพื้นที่ วิถีการดำเนินชีวิตประจำวันภายในหอพักและกิจกรรมต่างๆเช่น การสวดมนต์ทำวัตรเย็น การนั่งสมาธิ การประกอบพิธีกรรม การสนทนาธรรม เป็นต้น

ผู้วิจัยจะทำการสังเกตพร้อมทั้งการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆเหล่านี้ของทางขบวนการธรรมทายาท โดยเฉพาะกิจกรรมประจำทางศาสนาที่ทำกันในช่วงเวลาเย็นของทุกวัน ซึ่งได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์เย็นและนั่งสมาธิเป็นส่วนใหญ่ ผู้วิจัยเองได้ใช้ช่วงเวลาเย็นของวันเสาร์เนื่องจากจะเป็นช่วงเวลาที่มีสมาชิกมารวมตัวกันเป็นจำนวนมาก จึงทำให้มีเวลาสร้างความรู้จักและหาข้อมูลได้มาก อย่างไรก็ตามบางครั้งหากผู้วิจัยประสงค์ที่จะสัมภาษณ์บุคคลใดเป็นพิเศษที่ขอเวลานัดหมายนอกสถานที่เช่นที่หอพักของพวกเขา ปัญหาที่พบคือ ผู้วิจัยไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมอื่นๆมากนัก เช่น กิจกรรมประจำสัปดาห์ที่ธุดงคสถานล้านนา อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ หรือการไปวัดในวันอาทิตย์ต้นเดือน เนื่องจากเกรงว่าชาวธรรมกายที่พบเห็นจะเกิดความรู้สึกหวาดระแวง โดยเฉพาะช่วงเวลาในการเก็บข้อมูลนี้เป็นช่วงที่สำนักธรรมกายได้ถูกภาครัฐและสื่อมวลชนตรวจสอบในหลายๆด้าน

2.2 การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการนี้อยู่เกือบตลอดกระบวนการศึกษาวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายทั้งที่เป็นกลุ่มนักศึกษาในขบวนการธรรมทายาทของสถาบันอุดมศึกษาในภาคเหนือ 3 แห่งและผู้เกี่ยวข้อง เช่น เพื่อนร่วมสถาบันของพวกเขา กลุ่มแกนนำกัลยาณมิตรของสำนักธรรมกายในจังหวัดเชียงใหม่ ตลอดจนคณะภิกษุสงฆ์ของสำนักธรรมกายจำนวนหนึ่งที่ประจำ ณ ธุดงคสถานล้านนา อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งการสัมภาษณ์แบบนี้มีวิธีการคล้ายกันกับการพูดคุยกันโดยปกติแม้ว่าจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการข้อมูล แต่จะเป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เคร่งครัดในเรื่องขั้นตอนและลำดับของคำถาม การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเหมาะที่จะใช้เพื่อต้องการทราบข้อมูลทางวัฒนธรรมเช่น วิธีคิด ความเชื่อ ทัศนคติ และความรู้สึก เป็นต้น

ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์จะมีความรู้สึกเป็นกันเองในการให้ข้อมูลได้โดยไม่เกิดความรู้สึกอึดอัดและความหวาดระแวงในการให้ข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่สมบูรณ์และชัดเจนในการถ่ายทอดเรื่องราวและประสบการณ์ในอดีตและปัจจุบันด้วยทัศนะของคนใน การสัมภาษณ์ดังกล่าวนี้ผู้วิจัยมีข้อจำกัดบางประการคือข้อมูลที่ได้รับบางอย่างเป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อนสูงเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา ฉะนั้นเพื่อเป็นการปกป้องสิทธิและให้ความเคารพแก่ผู้ถูกสัมภาษณ์ผู้วิจัยจึงไม่ได้ระบุชื่อของท่านเหล่านั้นลงในรายงานวิจัยฉบับนี้ แต่ได้ระบุเพียงสถานภาพหรือตำแหน่งที่มีความสำคัญในองค์กรและวันที่มีการสัมภาษณ์เท่านั้น

2.3 การสนทนากลุ่ม จะใช้กับการหาข้อมูลที่เป็นประเด็นใหญ่ที่ต้องการความเห็นของสมาชิกจำนวนมากมาร่วมกันอภิปรายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ผู้วิจัยจะทำการกระตุ้นให้นักศึกษาของขบวนการธรรมทายาทนี้ได้แสดงความคิดเห็นอย่างเปิดเผยและจะได้มีโอกาสฟังความเห็นของสมาชิกจำนวนมาก ในขณะที่สนทนากันนั้นจะใช้กระบวนการกลุ่มเป็นสิ่งกระตุ้นให้สมาชิกได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นซึ่งกันและกันอีกด้วย วิธีการสนทนา การสัมภาษณ์ต้องอาศัยความคุ้นเคยความเป็นกันเอง จึงจะทำให้เกิดความไว้วางใจต่อกันถือว่าเป็นลำดับสำคัญเบื้องต้น ขั้นตอนต่อไปนั้นคือการสนทนาที่มุ่งไปหาประเด็นที่ต้องการจะศึกษาหาคำตอบ การสนทนาเพื่อจะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันจะทำให้ได้ข้อมูลที่มีสาระเป็นประโยชน์ บางครั้งอาจได้ทั้งเนื้อหาสาระที่สำคัญแต่บางครั้งก็เป็นเรื่องทั่วไปสลับกันไปมาเพื่อมิให้เกิดความเบื่อหน่ายที่จะสนทนา ผู้วิจัยได้เข้าไปทำการศึกษาต้องอาศัยประสบการณ์ทั้งเทคนิคของการเรียนรู้ การประชุม การสัมภาษณ์แบบผสมผสานจึงทำให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายครอบคลุมและเป็นจริงมากที่สุด วิธีการสนทนากลุ่มในการวิจัยนี้เคยได้ดำเนินการเพียงครั้งเดียวเท่านั้นเพราะวิธีการนี้จะใช้ได้ในกรณีที่มีความสนิทสนมกับกลุ่มเป้าหมายค่อนข้างมาก ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการดังกล่าวนี้กับกลุ่มนักศึกษาของขบวนการธรรมทายาทในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่เท่านั้น

2.4 การใช้แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม จะเป็นการบันทึกรายละเอียดของข้อมูลที่ศึกษาในภาคสนามเช่น วันเดือนปีที่ออกไปเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลได้ระบุชื่อผู้ให้สัมภาษณ์สถานภาพของบุคคลนั้น ประเด็นหรือหัวข้อเรื่องในแต่ละครั้ง จะระบุถึงประเด็นที่ให้สัมภาษณ์และเหตุการณ์ต่างๆจะบันทึกรายละเอียดเมื่อได้ข้อมูลมา ในแต่ละครั้งผู้วิจัยจะได้ทำการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการทำการวิเคราะห์ แบบบันทึกข้อมูลนั้นผู้วิจัยจะนำติดตัวไปทุกครั้งเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งทำการบันทึกปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจาก การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการเข้าไปร่วมกิจกรรมและข้อมูลอื่นๆที่ได้จากกลุ่มเป้าหมาย หลังจากการลงพื้นที่ทุกครั้งผู้วิจัยจะบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้งและข้อสังเกตของนักวิจัยด้วยเพื่อให้เป็นข้อมูลและแนวทางสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการวิจัยต่อไป นอกจากนี้

อุปกรณ์โสตทัศนูปกรณ์ เช่น กล้องถ่ายรูปเป็นเครื่องมือหนึ่งที่มีความจำเป็นและสำคัญในการศึกษาชุมชนหากมีภาพประกอบด้วยจะทำให้ช่วยเพิ่มความถูกต้องและความชัดเจนของข้อมูลได้มากขึ้น และเทปบันทึกเสียงผู้วิจัยจะนำติดตัวไปบางครั้งเท่านั้นเพื่อเก็บข้อมูล เนื่องจากในขณะที่สัมภาษณ์นั้น ในบางครั้งมีผู้สนทนาหลายคนหากใช้การจดบันทึกแต่เพียงอย่างเดียวอาจจะทำให้ข้อมูลสำคัญบางส่วนขาดหายไปได้ แต่จะกระทำไม่บ่อยครั้งมากนักเพราะอาจทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกอึดอัดได้ หลังจากที่บันทึกเสียงเสร็จแล้ว ผู้วิจัยจึงนำเทปดังกล่าวมาเปิดฟังทบทวนและบันทึกรายละเอียดเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อนำข้อมูลดังกล่าวสู่การวิเคราะห์ต่อไป

การตรวจสอบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงประเด็นของการวิจัยครั้งนี้เป็นเรื่องที่สำคัญนั่น คือ ข้อมูลจากภาคสนามที่ได้ทำการรวบรวมศึกษามานั้นมีความครบถ้วนสมบูรณ์และครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้เพียงใดและสามารถตอบปัญหาของการวิจัยได้ชัดเจนสมบูรณ์ครอบคลุมแล้วหรือยัง และยังต้องสอดคล้องกับกรอบความคิดในการวิจัยที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้หรือไม่เพียงใด โดยที่ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลทุกครั้งตลอดเวลาที่ศึกษาข้อมูลในพื้นที่และได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ โดยทำแบบบันทึกข้อมูลภาคสนามและตรวจสอบจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสำนักธรรมกาย รวมทั้งบุคคลต่างๆที่เป็นผู้ให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัย เช่น สมาชิกแกนนำของกลุ่มนักศึกษาในขบวนการธรรมทายาทของสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือ ได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ เป็น ตลอดจนพระภิกษุสงฆ์ประจำธุดงคสถานล้านนา จังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มกัลยาณมิตรในจังหวัดเชียงใหม่และผู้เกี่ยวข้องกับกลุ่มเป้าหมายดังกล่าว อาทิเช่น กลุ่มนักศึกษาของชมรมพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และกลุ่มนักกิจกรรมในสถาบันอุดมศึกษาภาคเหนือทั้ง 3 แห่ง จึงทำให้ผู้วิจัยสามารถที่จะตรวจสอบข้อมูลต่างๆที่เก็บรวบรวมได้ ตลอดจนมีความสะดวกในการแยกแยะหมวดหมู่และประเภทของข้อมูลที่พบในปรากฏการณ์ทางสังคมนี้เพื่อนำไปวิเคราะห์และตีความให้สอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบต่อไป

ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆกันกับการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามกับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในระหว่างการเก็บข้อมูลในพื้นที่และหลังการออกนอกพื้นที่ เมื่อได้ข้อมูลมามากเพียงพอจะทำการตีความหมายของข้อมูลโดยใช้แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องและระเบียบวิธีการศึกษาแบบประวัติศาสตร์(Historical Approach)โดยมองเห็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ศึกษาในลักษณะเป็นพัฒนาการจากเงื่อนไขและเวลาหนึ่งสู่อีกเวลาหนึ่ง ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่จะช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าว การวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมและศาสนาที่เกี่ยวกับขบวนการธรรมทายาทต้องใช้ทั้งข้อมูล

ภาคสนาม ข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอ ตลอดจนแนวคิดและทฤษฎีต่างๆมาหลอมรวมเข้าด้วยกัน จึงจะสามารถเข้าใจปรากฏการณ์และให้ความหมายได้จนนำไปสู่ข้อสรุป ซึ่งในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้อ่านเอกสารงานวิจัยที่ว่าด้วยแนวคิดและทฤษฎีต่างๆทางสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง แต่ผู้วิจัยเองมีความรู้ความเข้าใจในแนวคิดและทฤษฎีที่จะช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ผู้วิจัยยังไม่สามารถเข้าถึงแก่นของแนวคิดและทฤษฎีต่างๆเหล่านั้นได้ทั้งหมด จึงทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวใช้เวลายาวนานและทำได้ไม่ลึกซึ้งมากนักอย่างที่ควรจะเป็น แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้ใช้ประโยชน์จากแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ต่างๆเหล่านี้เป็นเครื่องมือนำทางในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลได้เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยคงต้องฝึกฝนประสบการณ์ในการวิจัยให้มากเพียงพอต่อไป แต่ผู้วิจัยเชื่อว่างานวิจัยฉบับนี้ได้พยายามอย่างเต็มความสามารถในเวลาที่จำกัดและประสบการณ์การวิจัยในระยะเริ่มต้นของผู้วิจัยเอง ข้อมูลที่รวบรวมได้คงจะมีความสมบูรณ์เพียงพอระดับหนึ่งที่สามารถตอบคำถามการวิจัยที่ตั้งไว้ได้และสามารถนำข้อมูลเหล่านั้นมาสร้างเป็นทฤษฎีเพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมอื่นๆที่เกี่ยวข้องได้อีกด้วย